

maktır. Hukukun özerkliğine vurgu yaparken diğer alanlarla kurduğu bağlantıyı unutmamak diğer alanlarla ilişkisine vurgu yaparken de özgün doğası gereği onu herhangi bir alana ekleme ve indirgeme girişiminden uzak durmak gerekir.

KAYNAKÇA

• Bourdieu Pierre, The Force of Law: Toward a Sociology of Juridical Field, Translator by Richard Terdiman, *The Hastings Law Journal*, Vol. 38, July 1987.

• Bourdieu Pierre; **Hukukun gücü: yasal alanın sosyolojisine doğru**, Editör: Murat Cem Demir, Kalan Yayınları; Ankara, 2005.

• Bourdieu Pierre, Wacquant Loic J.D., **Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar**, Çeviren: Nazlı Ökten, İletişim Yayınları; İstanbul, 2007, 2. baskı.

• Çeğin Güncü, içinde www.sosyolojizanaati.com (12-10-2008)

• Margolis Joseph, "Pierre Bourdieu: Habitus and Logic of Practice" in *Bourdieu: A Critical Reader* by Richard Shusterman, Blackwell Pub., 1999.

• Terdiman Richard, The Force of Law: Toward a Sociology of Juridical Field by Translator's Introduction, *The Hastings Law Journal*, Vol. 38, July 1987.

Aristoteles ve Hukuk

İsmail H. DEMİRDÖVEN *

Bilindiği gibi hukukun, insanın, hangi türden olursa olsun (1), ilişkilerine ve birlikteyaşamasına belirli bir biçim verme gerekliliği düşüncesinden /düşüncelerinden doğmuş olduğu, bu gereklilik düşüncelerinin de toplum ve devlet felsefi tarihine çeşitli görüşler ve kuramlar olarak geçtiği söylenebilir. Sözü edilen bu tür "gereklilik düşünceleri"nin ortaya konmasının temelinde genel olarak belirli bir zaman ve yerde insanların birlikteyaşamalarını güçleştiren kimi sorunlar yer alabiliyor. Bu sorunların her zaman ve her yerde genelgeçer olduğu görülebilecek olanı, "ahlâk sorunları" diye bilinen ve doğrudan doğruya insana ve insanın birlikteyaşamasına ilişkin sorunlardır. İnsana ilişkin olanı "değer sorunları" diye bilinen ve insanın insan olmağı bakımından sahip olduğu/ olması gerektiği, Aristoteles'in "erdemler" dediği değerlerle ilgili sorunlardır. İnsanın birlikteyaşamasıyla ilgili olanları da, birlikteyaşamanın nelerle ve nasıl düzenleneceğine / düzenlenmesi gerektiğine ilişkin sorunlardır.

Bu sorunlar not (1) de belirtildiği gibi iki farklı hukuka gönderme yapar. Birincisi, kişiler olarak etik değerlerin belirleyici olduğu, diğeri de belirli bir yerde ve zamanda birlikteyaşayan kişiler olarak çeşitli türden ilkelere, ahlâk kurallarına, yaygın kabullere göre oluşturulmuş ve geçerli kılınmış hukuktur.

Aristoteles'in hukuk anlayışı etik değerlerden ("erdemler"den) bağımsız düşünülemez.

Yukarıda olduğu gibi, yapılabilecek bu tür bir epistemolojik ayırma karşın, insanlararası ilişkiler yaşamda karmaşık durumda ve içi içe bulunur. Dolayısıyla bu bağlamda hukukun bir bütün olduğu düşünülür. Bu düşünce gerçekliğe de uygun bir düşüncedir. Çünkü etik değerlerden bağımsız hiçbir insan eylemi yoktur ve etik değerlerin insanların birlikteyaşamalarının düzenlenmesiyle yoğun bir ilgisi bulunmaktadır(2). Ancak bu hakikat, etik değerlerin neliği ve düzenlemenin nasıl olacağı, yani hukukun nelerle ve nasıl oluşturulacağı sorunlarını ortadan kaldırmaz. Öyle ki, aslında felsefe ve düşünce tarihinde filozofların ve düşünürlerin, hatta sanatçıların bu soru üzerine odaklandıklarını söylemek yanlış olmaz.

Sözünü etmiş olduğumuz biçimde ilk sistemli çalışmayı Aristoteles'te görmekteyiz. Aristoteles'in Etik görüşünün yer aldığı "Nikomakhos'a Etik"(3) ile "Eudemos'a Etik"(4) metinleri, onun "Politika"(5)sını bütünlüten metinlerdir. Öyle ki, bu bütünleme açık bir biçimde "Nikomakhos'a Etik"de dile getirilir ve onun etik görüşünün hareket noktasını oluşturur. Ona göre: **1)Her eylem, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak, kendisi için istenen bir şeye yönelir.**

(*): Doç. Dr., Ankara, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi
(ismaild@hacettepe.edu.tr)

2) Kendisi için istenen şeyin gerçekleşme olanaklarını hazırlamak politikanın işidir.

İnsanın bu dünyada yaşarken kendisi için isteyebileceği ve amaç edinebileceği şey ise Aristoteles'e göre, Türkçe'ye "bahıllık" veya "mutluluk" olarak çevrilen "eudaimonia"dır. Bu dünyada "iyi" durumda olmak ve bu dünyada "iyi" durumda yaşamak olsa olsa insanın son amacıdır diye düşünür Aristoteles ve insanın her eyleminin bir biçimde kendisi için istenen şey olarak "eudaimonia"ya yönelik olduğunu söyler. "Eudaimonia", görünimleri çok çeşitli olabilen insan eylemlerinin ortak paydası gibidir ve her bir eylemin amaçladığı son noktadır. "Eudaimonia"ya mutluluk derseniz, "peki mutlu olunca ne olacak?" sorusu sorulamaz artık. Çünkü mutluluk kendisi için istenen son şeydir, insanın yaşarken ve eyleyen bu dünyada isteyerek ulaşabileceği şeyi tek sözcükte özetler. Mutluluğun mutluluğu, yani mutlu olmaktan, mutlu olmak olanaksızdır. Çünkü mutluluk tek başına bir mutluluk nesnesi olarak düşünülemez. Çünkü belirsizdir ve insanlar hep bir şeyden mutlu olurlar. "Eudaimonia"nın ne olduğu konusunda farklı kanılara sahiptirler. Aristoteles için "eudaimonia" kendisi için istenen bir şey olduğu halde "eudaimonia"nın kendisinin gerçeklik alanında görünür kılınması olanaksızdır. "Eudaimonia"nın kendisinin ne olduğu ancak dile getirilebilir. Çünkü "eudaimonia" insanın kafasında, ondan vazgeçmesinin söz konusu olmadığı ezeli ve ebedi bir kavramdan başka bir şey değildir. Aristoteles, "eudaimonia" ile ilgili elde bulunan tek gerçeklik olarak insanların sahip olduğu kanılardan hareketle bu kavramın bilgisine ulaşmaya çalışır. Başka bir deyişle Aristoteles'in, bize nasıl felsefe yaptığını böylece gösterdiği de söylenebilir.

Aristoteles'e göre, insan yaşarken "eudaimonia" hep bir biçimde ortaya çıkıp varolur. Bu biçim de kişilerin eylemlerine, neyi nasıl yaptıklarına bağlıdır. Kişilerin eylemlerinin ana belirleyicileri ise değerlerdir (Aristoteles'in dilinde "erdemler"). Görünimleri çok farklı olan "eudaimonia"nın tanımı, yani bilgisi; tekil olanın/tekil olanların tümel altında toplanması bakımından önem kazanır. O halde "eudaimonia"nın bir biçimde ortaya çıkıp varolabilmesi, kişinin; Aristoteles'in neliklerini (mahiyetlerini) araştırdığı erdemlere uygun hareket etmesine bağlı olmaktadır.

Aristoteles'e göre erdemlere uygun hareket etmek, akla göre hareket etmek demektir. Akla göre hareket etmek ("ruhun akla göre etkinliği"), "eudaimonia"nın ortaya çıkmasının önkoşulu olduğu gibi, aynı zamanda da erdemli/erdemle hareket etmek demektir. Burada önümüze çıkan ve bilinmesi gereken kavram "akıl" kavramıdır. Aristoteles'in "akıl" kavramı felsefedeki "akıl" tartışmalarının temelini oluşturur. Çünkü Aristoteles ne tür eylemlerin akla dayanan eylemler olduğunu, dolayısıyla erdemli ve "eudaimonia"yı ortaya çıkarıcı eylemler olduğunu söylemez. Örneğin, her durumda ve her koşulda "fakirlere yardım etmek" akılla yapılmış, "eudaimonia"yı ortaya çıkarıcı bir eylemdir demez. Kimileri fakirlere yardım etmeyi bir gereklilik olarak akılla (kendi akıllarıyla) temellendirebilirler ve bunu yapmaktan duydukları "iç huzuru" onları mutlu edebilir. Ancak gerek akıllı, gerekse "eudaimonia"yı görecelikten kurtarmak gerekmektedir.

Aristoteles, akıl için belirli bir tanım vermediği, akılla yapılan eylemin her defasında bir "mesotes (orta)" olması gerektiğini ve bunun belirleyicilerinin de eylemin yapıldığı koşulların bütününde aranmasının doğru olacağını söylemesi

bakımından, onun akıl kavramının bir tür "meta" özellik taşıdığı düşünülebilir. Aristoteles'in akıl üstüne söylediklerinin felsefe tarihinde "Hangi akıl?" sorusu ve başlığı altında yapılan tartışmaların kaynağını oluşturduğu burada görülebilir.

Aristoteles erdemleri ("karakter erdemleri" dediği kişiler tarafından yaşarken edinilmeleri veya edinilememeleri söz konusu olan erdemleri), bilgisel amaçla inceler ve onların birbirleriyle ilgisinde bir bütün olduğunu düşünür. Ayrıca bütün erdemlerin üstünde ve onların taşıyıcısı olduğunu düşündüğü bir erdem vardır ki o da "Adalet"tir.

Çünkü adalet erdem olarak bir kişi değeri ("adil kişi") olduğu kadar, aynı zamanda kişilerarası ilişkileri düzenleyen bir fikir (ide)dir. Adalet, tarihsel olarak belirli zaman ve mekânda birlik-teyâşama birimleri olarak toplumlarda birlik-teyâşamayı düzenleme ilkesi/ilkeleri biçiminde ortaya çıkar. Her toplumsal ilişkiler düzeninde adaletin ne olduğu/ne olması gerektiği ise o toplumdaki adaletsizliklere göre belirlenebilir ancak. Çünkü somut olarak, gerçeklik alanında gördüklerimiz adaletsizlik durumlarıdır. Adaletin ne olduğu/olabileceği ancak bu durumlardan hareketle bulunabilir. Adaletsizliğin görüldüğü durumların aynı zamanda insanların mutsuzluğu yaşadıkları durumlar olduğunu düşünmek bu bağlamda yanlış olmaz.

Adalet ilkesi aynı zamanda "eudaimonia"nın da olanaklılığını sağlar. Kant'ın deyişiyle bir benzetme yapılabilirse denebilir ki, adalet "eudaimonia"nın varlık nedeni ("ratio essendi"), "eudaimonia" ise adaletin bilinme nedeni ("ratio cognoscendi"). Böylece adalet ve "eudaimonia"(mutluluk) birbirlerinden koparılamaz biçimde birbir-

lerine bağlanırlar. Daha da önemlisi Platon'dan gelen "adil kişi - adil devlet" ilkesi Aristoteles'te de etiğe bağlanarak kavram çözümlenmeleriyle devam eder ve günümüzdeki adaletsizlikleri anlamlandırabilmek için geçerli bir ipucu da sağlar.

Öyle ki Aristoteles, "Politika"nın başındaki bir tür önsöz niteliğinde olan notta, etiğin sonunda, "felsefenin insanı kendine konu alan bölümünü tamamlamak" gerekliliğinden söz eder. Onun, eksik kaldığını düşündüğü ve "felsefenin insanı kendine konu alan bölümü"nü bir parçası olarak gördüğü şey, insanın etik bir varlık (kişi) olması yanında, aynı zamanda "zoon politikon" yani birlikte yaşayan (toplumsal) bir varlık olması olgusu ya da gerçekliğidir. İnsanın birlikte yaşamasının (toplumsallığın) incelenmesi, ona göre bir "anayasa" incelemesidir. Çünkü anayasa(lar) bize birlikte yaşamının nasıl, hangi ilkelere ve amaçlara, ne gibi bilgilere, görüş ve düşüncelere göre düzenlendiğinin en açık göstergeleridir. Bu bakımdan Aristoteles kendinden öncekilerin yapmadıkları bir işi yapmak, "yasa yapma süreci"ni incelemek gerektiğini vurgulamıştır. Bu "süreç", aslında yasa yapıcıdan/yapıcılardan, onun/onların kişi/kişiler olarak nasıl bir kişi/kişiler oldukları noktasından başlayan bir süreçtir. Başka bir deyişle anayasa bize, kendisi için istenen şeyin gerçekleşme olanaklarının hazırlanıp hazırlanamayacağını gösterecektir. Bu nedenle Aristoteles "En iyi anayasa türü hangisidir, her birinin düzeni ve yapısı nedir?.." sorularının yanıtlanması gereğine işaret eder.

Bu bağlamda Aristoteles'in, "Eudaimonia"nın (mutluluğun) bir toplum için ancak adil yasalarla sağlanabileceği, adil yasaların da ancak adil kişilerce yapılabileceği görüşünde olduğu söylenebilir. Böylece yasa yapma sürecini

incelemek için, kişi olarak politikacıdan ("politikos"), yani onun kişi olarak sahip olduğu etik değerlerden, özellikle de adalet duygusu ve adalet anlayışından başlamak gerekecektir. Çünkü ancak adil kişiler adil yasalar yaparak hukuku oluşturabilir ve toplu-mun mutluluğuna giden yolu/yolları açabilir.

Öyle görünmektedir ki, günümüzde bu ilke bütünüyle yaşama geçirilememiştir. Çünkü, "eudaimonia"nın kendisi için istenen bir şey olma özelliği (bu felsefi bilgi) unutulmuştur. "Eudaimonia"nın kişi ya da grup çıkarları için istenen bir şey olduğu sanılmış ve hukuk bunun üzerine inşa edilmiştir. Üstelik demokrasinin, nasıl bir yönetim biçimi olduğu sindirilemeden ve eskilerin (Platon ve Aristoteles'in) demokrasi konusundaki uyarıları dikkate alınmadan (örneğin Platon, dikkat edilmezse demokrasinin "çoğunluk diktası"na (okhlokrasi) kolaylıkla dönüşebileceğine işaret etmiştir) kutsallaştırılarak ona en iyi yönetim biçimi olarak bir değer atfedildiği söylenebilir. Çünkü bizim gibi ülkelerde zamanla, demokrasinin kişi ve grup çıkarlarını en iyi koruyabilecek yönetim biçimi de olduğunun görülmüş ve bunun kanıksanmış olması, ona atfedilen değerlerin bir nedeni olarak da düşünülebilir.

Felsefenin hukuka yönelik açılımları, ilkeler, amaçlar ve bazı kavramların bilgisi düzeyindedir. Başka bir deyişle, söz konusu ilkeler, amaç ve kavramlar hukukun oluşturulmasında göz önünde bulundurulabilecek ana hareket noktaları olarak görülebilir.

Şunu da unutmamak gerekir ki, gerek Platon'un, gerekse Aristoteles'in bütün bu felsefi araştırmaları ve düşünceleri "Politeia" adını verdikleri bir toplumsal ilişkiler tasarımı besler ve şekillendirir. Dolayısıyla oluşturul-

ması beklenebilecek hukuk Politeia'nın hukukudur. Ancak bu, birlikte yaşamamızı düzenlerken, yani hukuk oluştururken onlardan öğrenebileceğimiz şeyler olmadığını göstermez. Yeter ki, bu konuda işimize yarayabilecek olanları doğru ayıklayabilme becerisi gösterebilelim.

Notlar

(1) İnsanın doğayla olan ilişkileri bir yana bırakıldığında, insanlararası ilişkileri kişi (person) ve birey (individual) ilişkileri epistemolojik amaçlı olarak ayırmak olanaklıdır. Burada kısaca, "kişi" derken insan tekini, "birey" derken de toplum teki olarak kişinin kastedildiğini söyleyelim. Örneğin ben falanca kişiyle bir "hukukum" olduğunu söylediğimde genellikle onunla insan teki olarak kişi-kişi ilişkisi içinde bulunduğumu (onun benim "arkadaşım", "dostum" olduğunu kastedtiğimi) belirtmek isterim. Ama o kişi aynı zamanda benim "kiracı" olabilir. Bu durumda, ilişkiler genellikle "toplumsal ilişkiler" dediğimiz ilişki türü içinde değerlendirilir. Bir toplum teki (birey) olarak birey-birey ilişkileri (burada "kiracı"-ev sahibi ilişkisi); "yasalar", "yönetmelikler" veya "içtihat kararları"... gibi, artık kendilerine özgü birimler olarak tek tek kişileri ilgilendirmeyen (ama her tek kişiyi ilgilendirdiği düşünülen, farzedilen, bu yüzden "genel" diye nitelenen) düzenleyici mekanizmalar tarafından sağlanır (Bilgi için bkz. İoanna Kuçuradi, Etik, TFK Yay. Ankara).

Ne var ki, ontolojik-epistemolojik bir bakışla tutarlı ve "mantıklı" bir biçimde kavranlaştırılan insanlararası ilişkiler, yaşamda (pratikte) aynı tutarlılık ve aynı mantıksal bağlam içinde geçerli olamıyor ve insanlararası ilişki-

lerde ortaya çıkan birçok sorun buradan, kuram ve kılğı (pratik) ikileminden kaynaklanıyor. Yaşamda iki tür hukuk iç içe yer alıyor aslında. Genellikle söylendiğinde kişi-kişi ilişkilerinin belirleyicileri olarak etik değerler insanlararası ilişkilerin temelinde bulunuyor ve toplumsal ilişkilerin düzenleyicisi olan hukuku büyük ölçüde etkiliyor, belirliyor. Soru şudur : Kiracı çok "sevdiğim" arkadaşım ise ilişkilerimde hangi hukuk belirleyici olmalıdır ? Aslında epistemik rasyonaliteye göre sorunun yanıtı sorunun içinde bulunmakta ve bize böyle bir durumda ne yapmamız konusunda yol göstermektedir. Sıklıkla kullandığımız "ayıp", bir olgu olarak bu

yollar izlenmediğinde ortaya çıkıyor. (Gösterilen bu yollardan bazıları "sevdiğim" kişiden kira almamak, onunla akit yapmamak vb...olabilir)

(2) Bkz. Takiyettin Mengüşoğlu, Felsefeye Giriş, Remzi Kitabevi, İstanbul 1983.

(3) Aristoteles, Nikomakhos'a Etik, çev: Saffet Babür, BilgeSu Yay. Ankara 2007.

(4) Aristoteles, Eudemos'a Etik, çev: Saffet Babür, Dost Kitabevi, Ankara 1990.

(5) Aristoteles, Politika, çev: Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.